

Recenzijos

Vėlyvojo baroko tapyba Lietuvoje

Dalia Klajumienė. **XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje.**
Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004. 279 p., 192 il.

Pasirodžius D. Klajumienės monografijai „XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje“ (Vilnius, VDA leidykla, 2004) tapo dar akivaizdžiau, kaip mums trūko tokio pobūdžio studijos ir kokią rimtą LDK tyrimų spragą ji bent iš dalies užpildė. Tai pirmasis bandymas susisteminti ir keletu aspektų tipologizuoti plačią, sparčiai nykstančią baroko dailės palikimo sritį. Monografijoje siekiama pateikti visos buvusios LDK tapybos charakteristiką, ir dabartinės Lietuvos bažnyčių objektai neatitrūksta nuo bendrojo konteksto. Knyga bus svarbi visos rytinės Vidurio Europos menotyrai, nes iki šiol buvo tyrinėjami tik pavieniai LDK vėlyvojo baroko sienų tapybos kūriniai. Objekto visuma tarsi neegzistavo. D. Klajumienės knyga pasinaudos platus humanitarinės srities specialistų ratas: kultūros istorikai, restauratoriai, įvairių Lietuvos regionų paveldosaugininkai. Leidinys svarbus ir dėl gausios ikonografinės medžiagos, nes čia pirmą kartą kokybiškai publikuojama nemenka dalis LDK bažnyčių freskų, o ne mažiau kaip pusė šios knygos vaizdų iki šiol apskritai nebuvo skelbti.

Knyga turi dvejopą mokslinę informacinę vertę: kaip duomenų sąvadas ir kaip originali menotyros studija. Monografijoje apibendrintas daugiau kaip 10-ties metų autorės darbas keletu valstybių archyvuose, bendradarbiaujant su restauratoriais, sistemiant polichromijos tyrimus ir analizuojant XVIII a. freskas, išlikusias Lietuvoje ir dalyje Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos bažnyčių. Autorės panaudotų archyvinių ir ikonografinių šaltinių sąrašas – 396 pozicijos, tarp jų ir 341 bažnytinių dokumentų byla. Tvirtu atsparos tašku tolimesniems sienų tapybos tyrimams taps šios knygos lentelės, žemėlapiai ir ypač priedai: „Duomenys apie XVIII a. sienų tapybą LDK sakraliuosiuose statiniuose“ (168 pozicijos) ir biografinis Lietuvos freskų tapytojų katalogas.

Monografijos tikslas buvo pateikti apibendrintą XVIII a. LDK bažnyčių freskų charakteristiką ir tipologinę apžvalgą. D. Klajumienė apibūdino sienų tapybos geografinę padėtį, eksterjerų ir interjerų tapybos specifiką, paplitusias kompozicijų schemas, ikonografijos ir stiliaus ypatumus. Pristačiusi XVIII a. perspektyvinių iliuzinių freskų kilmę, lubų ir sienų tapybos plitimo aplinkybes, duomenis apie kūrėjus, autorė stengėsi pagrįsti ir šio palikimo chronologiją. Ji atkreipė dėmesį, jog pastarąją pakoregavo XVIII a. gaisrai, sunaikinę didžiąją dalį ankstyvojo barokinio palikimo. Tiek Vilniuje, tiek visoje LDK teritorijoje daugiausia išliko XVIII a. II pusės sienų tapybos pavyzdžių. Kita vertus, freskų tapyba retai kada išsamiau atsispindi bažnyčių dokumentuose, todėl monografijoje teko pritaikyti savotišką rekonstrukcijos metodą. XVIII a. tapybos bendroji charakteristika knygoje tarsi mozaika sudėstyta iš skirtingų rūšių šaltinių derinant ir gretinant rašytinės informacijos fragmentus su išlikusių kūrinių analize. D. Klajumienė ėmėsi tyrinėti sienų tapybą suvokdama ją tiek kaip baroko epochos pasaulėvaizdžio išraišką, tiek kaip bažnytinio meno istorijos dalį. Todėl tiriamojo fenomeno visumos mozaiką suvienija duomenys, kuriuos teikia XVI–XVIII a. architektūrinių traktatų, retorikos ir literatūros, pamaldumo istorijos, apeigų ir papročių studijos. Tokia kompleksinė rekonstrukcija, mano supratimu, yra vienas šios knygos privalumų.

Išnagrinėti reiškinį D. Klajumienei padėjo dvi tiriamojo darbo nuostatos, kurios apskritai būdingos pastarųjų metų mūsų menotyrai. Viena jų – nuoseklus ir įdėmus darbas su pirminiais šaltiniais, semiantis iš jų ne tik faktologinę, bet ir bendrakultūrinio pobūdžio informaciją. Antra – kompleksinis požiūris į tam tikros epochos reiškinį neatsiejant dailės proceso nuo

visų kitų visuomenės gyvenimo ir mentaliteto apraiškų. Tai – „nehierarchinis“ požiūris, nerūšiuojantis faktų pagal „meninės vertės“, „istorinio reikšmingumo“ ar kitas apriorines vertybines nuostatas.

Knygoje išryškėjęs bendras sienų tapybos vaizdas atrodo pakankamai argumentuotas, bet palieka vienos ir vėlesniam detalizavimui. Kiekviena nauja freskos atodanga, atrastas archyvinis šaltinis ar paralelė su kaimyninių kraštų tapybos analogais papildys ir patikslins monografijoje išryškėjusią XVIII a. LDK freskų apybraižą. Pavyzdžiui, Degučių freskos kilmė tebelieka neaiški, nes nors jos kompozicinė ir ikonografinė schema atitinka baroko tradiciją, bet amžininkų prisiminimuose aptinkame žinią apie naujų interjero lubų įrengimą apie 1938 metus. Ar buvo pakeistos visos lubos ir freska nutapyta naujai, ar centrinė lubų dalis su autentiška tapyba išliko? Tai vienas iš daugybės pavyzdžių, skatinančių autorę ir kitus menotyrininkus toliau tyrinėti LDK vėlyvojo baroko interjerus.

Visiškai nauja ir svarbi knygos dalis – skyrius apie eksterjerų meninę polichromiją. Autorė apibendrina pastarųjų metų paminklosaugos darbų rezultatus. Be dekoratyvinio, heraldinio, architektūrinio *al secco* tapybinio dekoru, D. Klajumienė atkreipė dėmesį į kryžiaus kelio stotį bei kompozicijas, rodančias stebuklais garsėjančio Švč. Mergelės arba Išganytojo atvaizdo buvimą bažnyčioje. Šie eksterjero tapybos kūriniai svarbūs LDK pamaldumo, kultūros ir mentaliteto istorijos požiūriu. Aptarti tuo aspektu jie praplėtė monografijoje išskleistą problemų ratą.

Apibūdindama bažnyčių interjerų freskų tapybą, D. Klajumienė pirmą kartą pasiūlė jų erdvinio išdėstymo schemas, pritaikydama lenkų menotyrininkų pastebėtą XVIII a. interjerų tapybos komponavimo tipologiją. Ateityje ir ją bus galima koreguoti, detaliuoti, o šiuo metu tai vertingas atramos taškas studijuojant Lietuvos vėlyvojo baroko interjerus. Autorė apibūdino pagrindinius Lietuvos bažnyčių lubų tapybos ansamblius. Ji apibendrintai pristatė ir iliuziškai nutapytus sienų altorius. Tikėkimės greitai sulaukti dar vienos D. Klajumienės knygos apie šį iki jos neįtirtą Lietuvos baroko tapybos reiškinį.

Teksto ir vaizdo, pirmavaizdžio ir kartotės problematikos požiūriu svarbus skyrius apie sienų tapybos

ikonografiją. Barokinė ikonografijos sistema XVIII a. II pusėje išsiskleidė visais aspektais. Šalia tradicinių schemų ji praturtėjo šventųjų gyvenimo ir stebuklų istorijų, Senojo ir Naujojo Testamentų paralelių, fundatorių portretų, embleminių atvaizdų gausa. Programiniu atžvilgiu ypač įvairus ir dar toli gražu ne iki galo ištyrinėtas ikonografinio paveldo klotas, susijęs su vienuolių pamaldumu. Skyriuje „Dominikonų dvasingumo atspindžiai Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno sienų tapyboje“ autorė, sėkmingai pritaikydama rekonstrukcijos metodą, teksto ir vaizdo sugretinimus, nustatė, jog vienuolyno freskose pavaizduotos populiaros maldos: Švč. Mergelės Marijos Rožinis ir Švč. Mergelės Marijos litanija. Atvaizdai akiškai liudija apie įtaką, kurią LDK dailei darė XVII a. leidiniai: Vilniuje spausdinti maldynai ir XVII a. II pusėje Vakarų Europoje išleisti mišiolai. Autorė aptarė dominikoniškąją siužetų interpretacijos specifiką ir nustatė minėtųjų tapybinių atvaizdų prototipus – Augsburgėje Klauberių išleistus raižinius. Aptariant freskas buvo atskleisti pagrindiniai principai, kuriais vadovavosi užsakovai ir kūrėjai, sudarėdami sakraliųjų statinių dekoru ikonografinės programos. Todėl knygoje pateikta Vilniaus Dominikonų vienuolyno procesijų koridoriaus polichromijos analizė šalia tiesioginio mokslinio rezultato teikia ir metodinės naudos, ypač studijuojantiems ikonografinių programų principus.

Monografijos pabaigoje autorė pažymi, jog jos atliktas darbas – pirminis žvalgybinis „zondažas“, parodantis, kad LDK bažnyčiose ir vienuolynuose būta vertingos tapybos, kurią reikia toliau tirti, saugoti ir kiek įmanoma įvairiapusiškiau pažinti. Tačiau tuo šios knygos vertė neapsiriboja. Gerbtinas knygos ypatumas, jog autorė rašo patikimai – labai konkrečiai, tiksliai ir tik apie tai, ką yra pati nuodugniai ištyrusi ir gali solidžiai argumentuoti. Išlieka aiški skirtis tarp to, ką galima laikyti pakankamai išsamiai ištyrinėtais dalykais, ir tų klausimų, kuriuos dar reikės atskleisti ateityje. Todėl knyga atveria aiškias perspektyvas tiek tolimesniems pačios autorės, tiek kitų menotyrininkų atradimams bei interpretacijoms.

Aleksandra Aleksandravičiūtė
Kultūros, filosofijos ir meno institutas